

Introduktion och bakgrund

Vadstenaknyppling med sina tunna, vita spetsar är för många ett välkänt begrepp, ofta förknippat med kvinnor och tradition. Detta textila hantverk, som en gång var en yrkesverksamhet och ett levebröd för många, är i dag huvudsakligen en fritidsysselsättning. Fortfarande knyplar många de gamla mönstren och en utveckling av dessa förekommer, men det sker också ett spännande nyskapande på traditionens grund. Ett nytt textilt uttryck i vår tid med den gamla spets tekniken.

Äldre spetsar från tidigare århundraden lever kvar genom att de samlats på museer, hembygdsgårdar och föreningar och visas fram vid utställningar, studiebesök och hembygdsgårdar. Men de kvinnor, som utfört detta förfinade hantverk och de som förmedlat och sålt spetsarna, har med tiden glömts bort.

I den här boken fokuserar vi på spetshandlarna, en grupp kvinnor inom knypplingen, som kan ses som nyckelpersoner genom att de var mellanhand mellan knypplerskorna och kunderna. Några av dessa har varit kända sedan tidigare genom att deras verksamhet varit omfattande, eller att de varit gifta med kända män i Vadstena. Andra har fram till nu varit okända eller helt enkelt bortglömda. Vid vårt sökande i olika arkiv har vi funnit en grupp tidigare okända spetshandlare, varav några endast varit kända med ett namn, andra inte alls. Nu vet vi också en hel del om deras verksamhet. Sammantaget presenteras här i boken ett 20-tal spetshandlare från Vadstena- och Motalaområdet, alla kvinnor. Det finns fler, men som av olika skäl inte ingår i denna bok.

De flesta spetshandlare har varit bosatta i Vadstena medan knypplerskorna, som arbetade för dem, både bodde på landet och i staden. Även i Motala har funnits en grupp kvinnor som varit spetshandlare, och som köpte spetsar av knypplerskor i trakten.

Bokens presentation av de olika spetshandlarna och deras verksamhet spänner över en period av cirka 150 år, från tidigt 1800-tal fram till 1970-talet. Några drev sin handel under en kort period, 4–5 år, andra under längre tid. Randels verksamhet t. ex. varade i två generationer, sammanlagt i cirka 90 år. Elsa Petersons rörelse, som var ett familjeföretag, startade 1920 och finns fortfarande.

Vårt syfte har varit att dokumentera en kvinnokultur, som snart ingen vet något om och som hotar att glömmas bort om ingen gör något åt saken. Vi menar att den är viktig och förtjänar att lyftas fram.

Med den här boken vänder vi oss dels till dem som är intresserade av kvinnohistoria i relation till hantverk, dels till dem som på olika sätt är engagerade i knypplingen. Extra intressant blir det för dem som uppskattar båda. Vi hoppas också på en

*"Spetsknypplerskor". Olja av Anders Zorn, Venedig 1894.
I slutet av 1800-talet reste Zorn (1860 – 1920) i Sydeuropa och studerade olika sociala miljöer, vilka han skildrade i sitt måleri. Knypplerskorna i Venedig arbetar på den äldsta formen av knyppeldyna kallad kudde, pöl eller säck. Fortfarande kan man som turist få uppleva knyppling i denna historiska miljö på ön Burano norr om Venedig (Brummer, 1994).*

vidare läsekrets, att fler skall upptäcka denna textila kultur, som en gång bidrog till familjers överlevnad och i dag ger många en estetisk upplevelse och glädje i att kunna behärska detta hantverk.

Från Venedig till höga Nord

Knypplingen liksom handeln med spetsar är en europeisk historia med förgreningar periodvis ut över hela världen (Malmberg, 2002). Tekniken, som vuxit fram under 500 år, har spritts från norra Italien upp genom Europa på olika vägar. Redan på 1600-talet var den känd i Sverige (Nylén, 1970). Vi finner den i många svenska landskap. I Skåne, Blekinge, Östergötland, Dalarna och Hälsingland är den väl dokumenterad. I boken "Att dikta en spets" (2003) redovisas också rester av en ålderdomlig spetstyp från Småland, en "ny tradition" från 1930-talet i Ångermanland samt den gammalsvenska knypplingen, som kom till Sverige på 1940-talet med invandrade svenskar från Estland.

Två mycket olika konstnärer – Anders Zorn och Nils Månsson Mandelgren - har var och en på sitt sätt intresserat sig för den folkliga kulturen i Sverige och Italien under 1800-talet. Genom sitt motivval har de i några fall kommit att tillföra knypplingen intressanta uppgifter om miljöer och arbetsförhållanden.

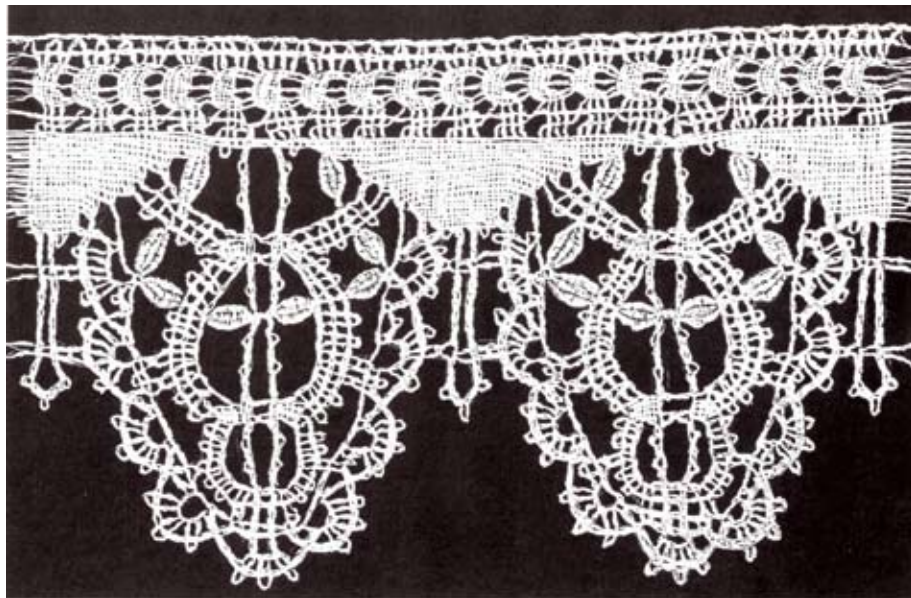
Nils Månsson Mandelgren (1813 – 99), etnolog och konstnär har dokumenterat svenskt folkliv från mitten av 1800-talet och framåt genom resor och fältstudier runt om i landet. I hans efterlämnade samlingar finns uppteckningar/texter, akvareller och teckningar om den folkliga kulturen. År 1846 t. ex. undersökte han med hjälp av meddelare knypplerskors arbetsvillkor i västra Östergötland. 1869 reste han i Dalarna och studerade bl. a. den kända allmogeknypplingen i olika socknar. Den säregna knyppeldyna, som består av en stoppad ringformad kudde, har viss släktskap med den italienska dynan. Båda härrör från 1600-talet (Jacobsson, 1983).

Den svenska knypplingen har genom åren påverkats av traditioner från olika länder i Europa, länder med vilka Sverige haft kontakt genom handelsförbindelser samt genom historiska och politiska samband. Allt detta har medverkat till en rik och mångfasetterad spetsstradition utvecklad genom skickliga kvinnohänder.

Också boktryckarkonsten har betytt mycket för knypplingens utveckling. Redan på 1500-talet trycktes i Schweiz och Italien de första mönsterböckerna för framställning av spets, sydd såväl som knypplad.

Pietro Paolos mönsterbok från 1604. Vykort från Kunstindustrimuseet i Köpenhamn.

Italiensk 1600-talsspets med djupa uddar, den tidens karaktäristiska mönsterform. Knypplad med flät- och formslag, vävbotten och gallerband. Ur Lillie Zickermans samling. Målning av Ulla Fagerlin 1940-tal.

Knyppling i praktiken

Knyppladyna, pinnar, tråd och nålar är de redskap man behöver för att kunna framställa ett knypplat arbete oavsett format, färg eller storlek. Redskapen har tagit olika form allt efter behov och tillgång på råmaterial. I Norden har *pinnar* varit av furu, en eller fruktträd. I exotiska länder, dit knypplingen förts genom mission och kolonisation, var de till exempel av citronträ, mandelträ eller valnöt.

En *knyppladyna* är det stoppade underlag som knypplingen utförs på. Här finns två grundtyper: den klotformade dynan – ofta kallad kudde – som är den äldsta och hör samman med frihandsknyppling. En plan eller flat dyna har ofta en mer utvecklad konstruktion för att kunna framställa längre och bredare spetsar och hör samman med yrkesknyppling, dit man räknar Vadstenatraditionen.

Den klassiska *knyppltråden* är av lin, en kulturväxt vi känner från förhistorisk tid, i Sverige sedan järnåldern. Den är stark och glänsande och låter sig formas på ett för knypplingen fördelaktigt sätt. Lintråden ersatte den en gång så dyrbara metalltråden av guld och silver. Andra material som silke, bomull och ull har förekommit under vissa perioder liksom de mer udda materialen hår och tagel.

Tekniken. Knypplingens bärande idé är att trådar korsas och vrids på ett flätliknande sätt efter ett bestämt system. Därigenom bildas slag – knypplingens grundläggande element – motsvarande stygn inom sömnad eller maskor då man sticker eller virkar. Genom slagen bildas ytor – bottenar, bindningar och andra detaljer, som tillsammans formar spetsens mönsterbild. Knypplingens tekniska förebild är en fläta med fyra trådar.

Man kan urskilja två arbetsmetoder:

- *frihandsmetoden* - den äldsta, som knypplas på fri hand och blivit utmärkande för allmogespetsar,
- *mönsterbunden metod* - man arbetar på en pappmall med uppstuckna hål, som visar var nålar skall placeras – *Vadstenatraditionen*.

Metoderna lever sida vid sida, men mönstermetoden har överlevt bäst på grund av sitt "facit" – pappmönstret. Frihandsmetoden bygger huvudsakligen på muntlig tradition. I Sverige finns fortfarande båda arbetssätten. Olika mellanformer existerar också.